

U ŽARIŠTU: SUDBINA ZNANSTVENIH NOVAKA U HRVATSKOJ

Je li otpuštanje znanstvenih novaka javni interes?

Armano Srblijinović

**Kriteriji izvrsnosti trebaju vrijediti
u cijelom sustavu, a ne samo u
pojednim njegovim dijelovima i
samo za najslabije aktore kojima je
te kriterije najlakše nametnuti**

U demokratskim političkim sustavima uspjeh u politici ovisi o sposobnosti aktera da mobiliziraju podršku birača. Oni koji uspiju dobiti podršku većeg broja birača pobjeđuju na izborima i stječu pravo da vladaju ili da sudjeluju u vlasti te tako ostvaruju svoj politički program. Teorijski, osiguranje podrške većine birača trebalo bi biti jamstvo da će izabrani predstavnici djelovati u javnom interesu, odnosno u interesu većine. Ciklično ponavljanje izbora trebalo bi izabrane predstavnike podvrgavati periodičnoj provjeri kako bi se utvrdilo djeluju li doista u javnom interesu. U praksi, ti demokratski mehanizmi nisu savršeni. Prvo, i sâm je pojam javnog interesa teško definirati na logički dosljedan način.¹ No i kad se usuglasimo o intuitivno prihvatljivoj definiciji, mnogi birači jednostavno katkad ne mogu procijeniti što jest, a što nije javni interes. Mnogi su birači, osim toga, spremni žrtvovati dugoročne u korist kratkoročnih interesa. Primjerice, porast javnog duga najčešće donosi kratkoročne koristi, ali dugoročno može biti poguban. Ipak, teško se oduprijeti iskušenjima neposredne blagodati, unatoč tome što to može dovesti do dugoročne neimaštine. Nadalje, izabrane elite pomoću medijske manipulacije često biračima prikazuju one mjere koje donose radi vlastitih interesa kao djelovanje u općem interesu. Izabrani predstavnici tijekom svog mandata donose niz odluka. Neke odluke mogu koristiti isključivo njihovu vlastitom, a neke javnom interesu. Ako su mjere koje vlast donosi u javnom interesu velike i važne, birači su često skloni zatvoriti oči pred drugim odlukama, odnosno pripravnici su honorirati samo te mjere, a oprostiti poteze koji su doneseni samo u interesu vladajućih elita.

Armano Srblijinović, viši znanstveni suradnik pri MORH-ovu Institutu za istraživanje i razvoj obrambenih sustava. E-pošta: armano.srblijinovic@kc.t-com.hr. U članku su izneseni isključivo stavovi autora, a ne stavovi ustanove u kojoj je autor zaposlen.

Nesavršenost demokratskih mehanizama rezultira nesavršenom podudarnošću poteza koji jesu u javnom interesu i poteza koji donose podršku birača. Poteze u javnom interesu kratko nazivam dobrim potezima, a poteze koji to nisu lošima. Općenito gledano, u politici su mogući: (1) dobri potezi koji donose podršku birača, a time i povoljne političke posljedice; (2) dobri potezi koji zbog raznih razloga, a neke sam već spomenuo, ne donose podršku birača te imaju loše političke posljedice; (3) loši ("populistički") potezi koji donose trenutačnu potporu birača te kratkoročno imaju povoljne političke posljedice, ali su na dulji rok posljedice često pogubne; (4) loši potezi koji su toliko loši da ne donose ništa dobro.

U ovom članku analiziram jedan potez Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske – otpuštanje znanstvenih novaka iz sustava znanosti i visokog obrazovanja. Argumentirat ću da taj potez pripada četvrtoj kategoriji, to jest kategoriji loših poteza koji ne donose ništa dobro. Podrobnija će analiza pokazati da će otpuštanje znanstvenih novaka vladajuću koaliciju SDP-a, HNS-a, IDS-a i HSU-a koštati dugoročne podrške manjeg broja birača, ali mlađih, urbanih, visokoobrazovanih i politički vrlo osviještenih birača koji su tradicionalno skloni upravo strankama vladajuće koalicije.

Utjecaj otpuštanja znanstvenih novaka na javni interes

Otpuštanje više stotina znanstvenih novaka s hrvatskih znanstvenih i visokoobrazovnih ustanova već je počelo, a po svemu sudeći intenzivirat će se sljedećih nekoliko godina. Prije nego što argumentiram da je riječ o posve pogrešnome i promašenom potezu, želio bih objasniti zašto koristim izraz "otpuštanje", premda je u tehničkom smislu riječ o nesklapanju ugovora o radu na neodređeno vrijeme nakon isteka novačkih ugovora, odnosno o neotvaranju novih docentskih radnih mjesta.

Ministarstvo retorički inzistira na tome da radna mjesta znanstvenim novacima nikad nisu ni bila obećana. No gdje bi se to izvan sustava znanosti i visokog obrazovanja znanstveni novaci mogli zaposliti u zemlji u kojoj gospodarstvo zasnovano na visokoj tehnologiji gotovo i ne postoji i u kojoj nema imućnih, obrazovanih filantropa koji bi pokretali privatne znanstvene ustanove? Iz kojih bi izvora mali poduzetnici, od kojih većina jedva spaja kraj s krajem, mogli crpiti sredstva za ulaganje u znanstvena istraživanja koja često nisu jeftina? Što bi moglo motivirati inozemne investitore da ulažu u znanost male i slabo industrijski razvijene periferne europske države? Osim toga, u kriznim uvjetima većina europskih zemalja ima teškoća sa zapošljavanjem vlastitih znanstvenih kadrova te ni u njima nema mnogo mjesta za inozemne znanstvene pridošlice. Neotvaranje novih radnih mjesta za sadašnje znanstvene novake zapravo je ravno uništavanju njihove znanstvene karijere te stoga smatram da je snažniji termin "otpuštanje" u ovom slučaju sasvim prikladan.

Otpuštanje znanstvenih novaka ni u jednom modalitetu provedbe ne može uroditi povoljnim posljedicama, osim kratkoročnim uštedama u državnom proračunu. No gotovo me nemoguće uvjeriti da se do tih ušteda nije moglo doći na druge načine, primjerice odricanjem od nabave nekoliko tuceta luk-

suznih automobila za potrebe određenih vladinih ministarstava i na slične načine. Sredstva za znanstvene novake u proračunu jednostavno su se morala naći, pogotovo ako se uzme u obzir koliko je već sredstava uloženo u dugogodišnje i skupo školovanje doktora znanosti koji zapravo čine mlađi dio nacionalne intelektualne elite.

Otpuštanje znanstvenih novaka u konačnici bi vrlo lako moglo uroditi uništenjem – premda u blažem obliku, bez utamničenja i drugih oblika otvorene represije – hrvatske intelektualne elite koja bi prirodnim slijedom događaja trebala preuzeti najodgovornije znanstvene i društvene funkcije u sljedećih dvadesetak godina

Svojedobno sam kao polaznik doktorskog studija sociologije na zagrebačkom Filozofskom fakultetu prisustvovao predavanjima profesorice Vesne Pusić koja je argumentirala tezu da je do krvavog raspada bivše Jugoslavije došlo zbog nepostojanja kompetentnih društveno-političkih elita kakve su, primjerice, postojale u bivšoj Čehoslovačkoj, a koje su mogle provesti mirno razdruživanje na racionalnim i demokratskim osnovama, uz poštovanje individualnih i kolektivnih prava svih građana i nacionalnih zajednica. Na području bivše Jugoslavije takvih elita početkom devedesetih godina više, na žalost, nije bilo jer su doslovce sasječene u obračunima s hrvatskim proljećarima i srpskim liberalima oko Latinke Perović početkom sedamdesetih godina. Uz nužnu ogradu da resor profesorice Pusić nije zadužen za znanost i visoko obrazovanje, Vlada u kojoj je profesorica Pusić potpredsjednica i ministrica najavljuje, na žalost, otpuštanje znanstvenih novaka, što bi u konačnici vrlo lako moglo uroditi uništenjem – premda u blažem obliku, bez utamničenja i drugih oblika otvorene represije – hrvatske intelektualne elite koja bi prirodnim slijedom događaja trebala preuzeti najodgovornije znanstvene i društvene funkcije u sljedećih dvadesetak godina. Nadajmo se, ipak, da smo u međuvremenu kao društvo dovoljno napredovali, tako da posljedice nedostatka elita više neće biti onako krvave kao početkom devedesetih, no uvjeren sam da će posljedice u hrvatskoj znanosti, gospodarstvu i društvu dugoročno biti vrlo nepovoljne.

Zadržavanje znanstvenih novaka u sustavu nije ni "neodgovorni populizam", ni "utopistički idealizam", ni "prikupljanje jeftinih političkih bodova dok si u oporbi za nešto što je neprovedivo kad si na vlasti". Zadržavanje znanstvenih novaka jest odgovoran državnički potez kojim bi se, kad bi uistinu postojala politička volja, anticipirale dugoročne potrebe ove zemlje. Hrvatska

jednostavno mora zadržati minimum vlastitoga znanstvenog osoblja i vlastitih znanstvenih kapaciteta ako želi očuvati ikakvu sposobnost da djeluje kao aktivan subjekt, a da ne bude samo pasivan objekt europskih integracija. Taj se "minimum minimuma" mora financirati iz državnog proračuna jer, kao što je istaknuto, sredstava iz drugih izvora zasad jednostavno nema.

Političke posljedice otpuštanja znanstvenih novaka

Otpuštanjem znanstvenih novaka s hrvatskih znanstvenih i visokoobrazovnih ustanova vladajuća će koalicija vjerojatno izgubiti potporu manjeg broja birača, ali dobro informiranih birača koji su tradicionalno bili skloni upravo SDP-u i drugim strankama koalicije. Otpuštanje znanstvenih novaka otuđuje SDP i njegove koalicijske partnere od jednoga od najvjernijih segmenata njihova biračkog tijela – mladih, urbanih, visoko obrazovanih intelektualaca podrijetlom većinom iz srednjih slojeva. Riječ je o biračima koji vrlo dobro razumiju i prate društvene i političke procese, uglavnom redovito izlaze na birališta i ne glasuju prema "općem osjećaju" nego prema vlastitom uvjerenju. Alfio Mastropaolo takve birače naziva "uključenim građanima".² Tim su biračima tradicionalno bili neprihvatljivi korupcija i klijentelizam pojedinih članova HDZ-a, podjela upitno stečenih povlastica prema načelu "ruka ruku mije", stjecanje diploma prepisivanjem tuđih radova i sličnim metodama intelektualne lopovštine itd. Stoga su godinama glasovali upravo za SDP i njemu bliske stranke u nadi da će, kad preuzmu vlast, sve to promijeniti.

Na svoje veliko razočarenje, ti su birači otkrili da je pet tuceta luksuznih automobila za Ministarstvo unutarnjih poslova za koaliciju na vlasti važnije od očuvanja hrvatske znanstvene baze. Otkrili su i to da u elitnim upravama Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta – u Upravi za znanost i Upravi za visoko obrazovanje – radi četrnaest ljudi na raznim vodećim funkcijama, od razine pomoćnika ministra do voditelja službi, od kojih samo troje ima doktorat znanosti, samo petero ima znanstvene radove u Hrvatskoj znanstvenoj bibliografiji te samo troje ima radove koji su vrijedni u međunarodnim okvirima.³ Ako znanstveni novaci trebaju zadovoljiti višestruko strožije kriterije da bi ostali u radnom odnosu od onih koji su vrijedili kad su primani na novačka radna mjesta, logično bi bilo da i djelatnici Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta koji zauzimaju vodeće položaje zadovoljavaju višestruko strožije kriterije od minimalnih uvjeta stručne sprema koja je potrebna za postavljanje na položaje na kojima se trenutačno nalaze. Retorika o izvrsnosti ne može i ne smije služiti kao krinka pod kojom oni kojima izvrsnosti nedostaje koriste pozicije moći kako bi tobožnje "kriterije izvrsnosti" nametnuli onima koji političke moći nemaju.

Nema sumnje da je uvođenje kriterija izvrsnosti u hrvatski sustav znanosti i visokog obrazovanja itekako potrebno. No pritom se važno držati i načela pravednosti koje je, među ostalim, predsjednik Ivo Josipović istaknuo u svojem inauguralnom govoru kao temeljnu vrijednost.⁴ Prvo, kriteriji izvrsnosti trebaju vrijediti u cijelom sustavu, a ne samo u pojedinim njegovim dijelovima i samo za najslabije aktere kojima je te kriterije najlakše nametnuti. Drugo, kriterije izvrsnosti potrebno je uvoditi

broj 14 - lipanj 2013.

tako da ih se odredi dovoljno rano prije primjene, a ne da ih se arbitrarno i stihijski određuje nakon što se ustanovi da su prethodno postavljeni kriteriji bili preširoki.⁵ Treće, potrebno je razlikovati kriterije za zapošljavanje doktora znanosti koji su novaci na znanstveno-nastavnim institucijama od kriterija za zapošljavanje doktora znanosti koji su novaci na znanstvenim institutima. Budući da novaci na institutima nemaju obvezu sudjelovati u nastavi, kriteriji znanstvene produktivnosti, to jest broj i kvaliteta objavljenih radova, za njihovo zapošljavanje trebaju biti viši od kriterija koji vrijede za novake na znanstveno-nastavnim institucijama. Četvrto, kriteriji moraju biti javni i transparentni, upravo kao i liste bodovanja kandidata koji se prijave na natječaj što su raspisani na temelju tih kriterija. Na listama na kojima se objavljuju rezultati natječaja treba biti jasno navedeno koliko je svaki kandidat dobio bodova i na temelju kojih kriterija.

Politička memorija "uključenih građana" po pravilu je dugotrajna. Gotovo je sigurno da mladi, urbani, visokoobrazovani znanstveni novaci, a i članovi njihovih obitelji, rodbina i prijatelji, sljedećih nekoliko izbornih ciklusa svoj glas neće dati SDP-u i drugim strankama sadašnje vladajuće koalicije. Iстина, riječ je o samo nekoliko tisuća birača. No u kriznim vremenima u kojima je praktički svaki birač bitan, gubitak vjernoga i relativno stabilnog biračkog tijela od nekoliko tisuća ljudi može se itekako osjetiti, pogotovo ako se na te birače ne može računati u sljedećih nekoliko izbornih ciklusa. Gubitak tradicionalno sklonih birača može biti osobito poguban sada kada prijepori o uvođenju zdravstvenog odgoja u osnovne i srednje škole⁶ već odnose strankama koalicije podršku politički oscilatornih "udaljenih građana".⁷ Ukratko, stječe se dojam da se vladajuća koalicija, u političkom stanju koje nipošto nije blistavo upravo za nju, vrlo olako odrekla znatnog dijela svoga biračkog tijela.

Tvrdim da će otpuštanje znanstvenih novaka (1) imati dugoročno negativne posljedice za javni interes i (2) da će vladajuću koaliciju koštati dugoročne podrške manjeg broja "uključenih građana", ali građana koji su bili tradicionalno skloni upravo strankama koalicije

Iznesenoj logici može se uputiti sljedeći prigovor: mladi, urbani, visokoobrazovani birači koji su pogođeni otpuštanjima u sektoru znanosti možda podržavaju neke druge, uspješnije poteze vladajuće koalicije. Može li se, dakle, očekivati da će oni zatvoriti oči pred otpuštanjima i svojim glasom ipak nagraditi vladajuću koaliciju za te uspješnije poteze?

Tvrdim da se to ne može očekivati. Naime, sasvim je normalno da većina mladih urbanih intelektualaca pitanja kvalitete i održivosti znanstvenog rada te vlastita egzistencijalna pitanja pretpostavlja većini ostalih pitanja. Osim toga, u objektivno teš-

kom razdoblju gospodarske krize vladajuća koalicija zasad se ne može pohvaliti velikim uspjesima. Jedan od najuspješnijih, ali ujedno i najkontroverznijih, poteza bilo je spomenuto uvođenje zdravstvenog odgoja u osnovne i srednje škole. Premda se mladi, urbani, visokoobrazovani birači ubrajaju među one koji najviše preferiraju uvođenje zdravstvenog odgoja, teško je očekivati da zadovoljstvo tim potezom vladajuće koalicije može prevagnuti nad nezadovoljstvom razornim odnosom prema znanstvenim karijerama mladih doktora znanosti. I obratno, mogu li politički dobici od otpuštanja znanstvenih novaka kompenzirati političke gubitke zbog uvođenja zdravstvenog odgoja? Tvrdim da je to još manje vjerojatno. Proračunske uštede dobivene otpuštanjem znanstvenih novaka toliko su neznatne da je gotovo nemoguće da bi se pomoću tih ušteda mogao pridobiti iole znatniji dio birača koji su ozlojeđeni uvođenjem zdravstvenog odgoja ili suprotstavljanjem vladajuće koalicije Crkvi.

Zaključci

Tvrdim, ukratko, da će otpuštanje znanstvenih novaka (1) imati dugoročno negativne posljedice za javni interes i (2) da će vladajuću koaliciju koštati dugoročne podrške manjeg broja "uključenih građana", ali građana koji su bili tradicionalno skloni upravo strankama koalicije. Treba pričekati još neko vrijeme da se potvrde te teze, pogotovo prva teza, dok je druga teza već djelomice potvrđena na izborima za Europski parlament. Vladajuća koalicija trebala bi analizirati u kojoj je mjeri njezinu porazu na izborima za Europski parlament pridonijelo nezadovoljstvo njima inače tradicionalno sklonih, mladih, obrazovanih, urbanih birača. Vrlo je vjerojatno da su ti birači, na čiju je podršku u uvjetima očekivane niske izlaznosti ona itekako računala, jednostavno bojkotirali izbore. Rezultati takve analize mogli bi biti korisni u pripremanju za sljedeće izbore na kojima zasigurno želi izbjeći nov poraz.

Kako bi vladajuća koalicija mogla minimalizirati negativne političke posljedice otpuštanja znanstvenih novaka? Teško je očekivati da bi se nekim općim političkim konsenzusom, na potrebu kojega se u posljednje vrijeme ukazuje s više strana, moglo riješiti i pitanje znanstvenih novaka, premda sam već istaknuo da je riječ o relativno malom iznosu u državnom proračunu koji nije teško osigurati uštedama na nekim drugim stavkama, kao što su luksuzni automobili. Dovoljno se, međutim, prisjetiti spomenutih predavanja profesorice Pusić kako bi se vidjelo da konsenzus političkih elita na vlasti vrlo često tijekom recentne povijesti nije bio usmjeren ka jačanju potencijalnih budućih intelektualnih elita.

Zašto je tako? Odgovor možda treba tražiti u strahu vladajućih elita od potencijalnog gubitka moći. Znanje i sposobnosti mladih intelektualaca mogli bi ugroziti one koji s manjim znanjem, ali s boljim političkim vezama, zauzimaju relativno visoke položaje u društvenoj hijerarhiji. Taj je strah uglavnom neosnovan. Znatnom dijelu mladih intelektualaca nije, naime, uopće stalo do zauzimanja pozicija moći nego do stvaranja kakvih-takvih uvjeta za nastavak znanstvene ili strukovne karijere. No posljedice tog straha, koliko god on bio fiktivan, vrlo su stvarne i imaju teške učinke na cijelo društvo. Taj strah sprečava mobilizaciju cjelokupnih društvenih potencijala u rješavanju

gorućih društvenih problema. Kada tog straha ne bi bilo, vladajuća bi koalicija, primjerice, mlade i obrazovane ljude koji su joj svjetonazorski bliski mogla doživjeti kao prirodne suradnike u nastojanjima da se nađu rješenja teške gospodarske krize, a ne kao potencijalne konkurente u borbi za vlast. Promatrana u tom svjetlu, trenutačna opća gospodarska kriza možda zapravo i nije toliko loša. Naime, pod pritiskom krize vladajuće su elite jednostavno prisiljene tragati za sve racionalnijim i kvalitetnijim rješenjima u općem interesu. Stoga, možda, ipak postoji tračak nade da će i elite jednom shvatiti kako izlaza iz krize neće biti sve dok se mladom, visokoobrazovanom dijelu populacije ne stvore pravi uvjeti za normalan razvoj.

Bilješke

- 1 Klasični opći iskazi problema sadržani su u takozvanome Condorcetovom paradoksu i Arrowljevu teoremu. V. Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press i Mueller, D. C. (2008). *Javni izbor III*. Zagreb: MASMEDIA.
- 2 Mastropaolo, A. (2012). *Is Democracy a Lost Cause? Paradoxes of an Imperfect Invention*. Colchester: ECPR Press.
- 3 Izvori za te tvrdnje jesu mrežne stranice MZOS-a (<http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=1937>) i Hrvatska znanstvena bibliografija (<http://bib.irb.hr/>).
- 4 "Inzistirat ću na razvoju države utemeljenom na vrijednostima odgovornosti, poštenja, povjerenja, poštovanja i načelima jednakih mogućnosti, nediskriminacije i vrednovanja kroz znanje i rad, jednom riječju – na pravednosti." Inauguralni govor predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića 18. veljače 2010. Vrijednost pravednosti i pravednoga u svom je inauguralnom govoru predsjednik spomenuo petnaest puta.
- 5 Tipičan primjer arbitrarnoga i stihijskog određivanja kriterija izvrsnosti predstavlja i novi Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja (NN 26/2013, 34/2013). Mnogi radovi u društvenim znanostima koji su izrađeni i objavljeni prije stupanja na snagu novog Pravilnika i koji su u doba kada su objavljeni prema prijašnjem Pravilniku bili klasificirani kao punovrijedni (a1), prema novom Pravilniku postaju manje vrijedni (a2) ili posve bezvrijedni u budućim postupcima izbora u znanstvena zvanja. Takvim retroaktivnim prevrednovanjem objavljenih znanstvenih radova najviše su oštećeni upravo mladi znanstvenici koji su, čini se, mnoge svoje radove pisali gotovo uzalud. Pritom uopće ne tvrdim da je prethodni Pravilnik (NN 84/2005) bio dobar. No, ako je prethodni Pravilnik bio loš, za to nikako ne mogu biti krivi znanstvenici na koje se primjenjivao nego zakonodavac koji je loš Pravilnik donio. Stoga bi bilo logično i pravedno da teret pogrešnih poteza zakonodavca iz prošlosti snosi sâm zakonodavac, a ne znanstvenici.
- 6 O tom se pitanju u hrvatskoj javnosti u posljednje vrijeme vode oštre polemike, a predvode ih predstavnici Vlade i Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, s jedne, te predstavnici Katoličke crkve i većine ostalih vjerskih zajednica, s druge strane. Pritom je vladajuća koalicija žrtva vlastite privrženosti racionalnom diskursu koji moćan dio biračkog

tijela jednostavno ne želi prihvatiti. Stoga bismo uvođenje zdravstvenog odgoja mogli svrstati u kategoriju (2) dobrih, ali politički neisplativih poteza. No nemojmo previše idealizirati ni vladajuću koaliciju. Pitanje otpuštanja znanstvenih novaka pokazuje, naime, da ni ona nije osobito sklona prihvatiti racionalan diskurs ako on nije u skladu s konstelacijom moći koja joj odgovara.

- 7 Mastropaolo, A. (2012). *Is Democracy a Lost Cause? Paradoxes of an Imperfect Invention*. Colchester: ECPR Press. "Udaljeni

građani" isključeni su iz većine društvenih i političkih procesa, nisu skloni dubokom promišljanju političkih odnosa ni čvrstome političkom opredjeljenju. Dapače, ne osjećaju se posebno kompetentnima za donošenje sudova o politici i uglavnom izbjegavaju razgovor o tome. Na izbore izlaze neredovito, a u glasovanju se ponajviše ravnaju "općim osjećajem". Većinom su to, i to je u kontekstu prijepora o zdravstvenom odgoju posebno važno istaknuti, praktični vjernici koji su skloni podržati službene stavove Crkve. ■